

Konferanslar :

FRANSA'DA TÜRK İNCELEMELERİ VE TÜRK
TARİHİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

ROBERT MANTRAN

Türk Tarih Kurumu'nun Sayın Başkanı, Sayın Meslektaşlarım, Tebliğimi size sunmadan evvel, bir yandan Türk Tarih Kurumu'nun Şeref üyesi olarak atamakla bana yaptığınız saygınlıktan ve bugün bu toplantının önünde konuşma imkânı verdiğinizden dolayı size teşekkürlerimi sunmak isterim; öte yandan, kaybettiğimiz iki büyük Türk tarihçisinin anısını saygıyla anmak isterim. Çoktan beri tanıdığım ve bana dostluğunu göstermiş olan eski başkanınız Enver Ziya Karal ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ikdisadî ve idarî tarihi alanında hocam, yol göstericim ve samimi hayranlığım ile derin saygılarımın konusu olmuş merhum profesör Ömer Lütfi Barkan.

Türk dilinin incelenmesi, Türk ve Osmanlı âleminin tarihi, medeniyeti ve kurumları hakkında araştırmalar, Fransız krallığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ilişkilerin kurulduğu on altıncı yüzyıla kadar gidebilen bir gelenektir; bağlaşmanın perspektiflerinde Türk dünyasının tanıtılması, büyük önemi olan iki yenilik tarafından teşvik edildi: Türk ve Arap dillerinin öğretildiği Collège Royal'ın (daha sonra Collège de France) kurulması ve Osmanlı el yazmalarının ve metinlerinin Bibliothèque Royale'da, daha sonra Bibliothèque Nationale'da toplanmaları.

Sonradan, İstanbul'da Fransız Sefaretinin açılışı ve Osmanlı İmparatorluğunun başlıca iskelelerinde konsoloslukların kurulması Türk âlemi ile daha sıkı ilişkilerin kurulmasına yol açarken, özellikle 1795'de Paris'te kurulan Şark Dilleri Mektebi (şimdi Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Millî Enstitüsü)'nün temeli olan ve İstanbul Sefarethanesinin dahilinde 1669'da kurulmuş olan Gençler Dil Mektebi içinde önemli bir tercüman kitlesi yetişmesi sonucunu doğurmuştur. On yedinci yüzyılın sonundan itibaren birkaç tercüman, Osmanlı Devletinin dili, edebiyatı, tarihi ve medeniyeti ile yakından ilgilendiler, diyebiliriz ki ilk Fransız oryantalistleri (Doğu uzmanları)

oldular. Antoine Galland ve Pétis de la Croix isimleri çok tanınmış olup, onların tarihsel rolü üzerine dikkat çekilmelidir. Bu tercümanlar el yazmalarının derlemecileri oldukları için, bugüne kadar henüz hepsi incelenmemiş olan bir çok Türk kitapları ve vesikaları Milli Kütüphanede toplanmış bulunmaktadır.

O zamandan itibaren, Türk âlemi hakkındaki bilgi gitgide artacak ve ancak on dokuzuncu asırda şarkiyat konusunda ve özellikle Türkiyat konusunda ilmi araştırma gerçekten başlayacaktır. Yirminci yüzyılın başlangıcına kadar oryantalistler çok yönlüdür. Osmanlı devletinin içine karışmış olan Türk âleminin ve Arap âleminin – hatta İran âleminin – uzmanlarıdır. Dillerin ve medeniyetlerin bir arada bulunması bu çok yönlülüğü zorunlu kılar. Bu özellik göz önüne alınmazsa bu âlemler gerçek olarak anlaşılabilir. Fakat bu oryantalistlerin çok bilimsel bir yanı da vardır; yani araştırmalarının alanı dil, edebiyat, filoloji, din ve tarihi kapsar; özel etüdler henüz gelişme içinde olmadıklarından, bu devrin oryantalistleri ansiklopedist olarak sayılabilirler.

Şarkiyat ve özellikle Türkiyat konusunda araştırmaların çeşitli alanlarda çoğalması ve derinleştirilmesi, öğretimlerinin uzmanlaşması ve hele diğer insan bilimlerinin metodları ve objektiflerini benimseyen araştırmaların gelişmesi sonucunu doğurdular.

İkinci dünya savaşından sonra, 1945'te Paul Pelliot'nun ölümü ve 1949'da Jean Deny'nin emekliliği, yeni bir Türkolog neslinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Uzun süre, Fransa'da Türk dilinin tek öğretildiği yer Şark Dilleri Mektebi oldu; arasıra, on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar Collège'de Fransa'da da Türk dili dersleri verildi.

1950'de Paris'te Ecole Pratique des Hautes Etudes içinde, tarih ve filoloji bilimleri kısmında, Türk Tarihi ve Filolojisi Etüdleri bölümü kuruldu; bu bölümünün sorumlu yöneticisi olarak Louis Bazin tayin edildi. Bu görevinden öte Louis Bazin halen Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Milli Enstitüsünde Türkçe profesörüdür. 1961'de Aix en Provence Edebiyat Fakültelerinde (şimdiki üniversitede Provence/Aix Marseille bir kısım) Türk Dili ve Medeniyeti kürsüsü kurulup yönetimi bana verildi; 1962'de Strasbourg Üniversitesi'nde buna benzer bir kürsü kurulup, yönetimine önce René Giraud daha sonra Irène Mélikoff tâyin edildiler. Bu kurumlardaki öğretim prog-

ramları kendilerine özgü değişik nitelikler taşırlar: Doğu Dilleri Milli Enstitüsünde öğretim, Türkiye'deki yaşayan Türkçe'ye hasrettir; Ecole des Hautes Etudes'deki öğretim eskiçağ ve ortaçağ filolojisi ile ilgili olup Moğolistan ve Yenisei Yazıtibilimi, Rüniform ve Uygur metinleri gibi konular üzerinde çalışılır; Strasbourg'daki öğretim bir yandan günümüzdeki Türk diline yer verip, diğer yandan Ortaçağda Anadolu'nun efsane, destan ve din edebiyatını ve şimdiki Anadolu din derneklerinin değişik mezheplerin incelenmesini kapsamına alır. Aix en Provence'da çağdaş Türk dili ve özellikle Osmanlı devletinin tarihi ve medeniyeti ile ilgili öğretim görülür. Birkaç seneden beri Toplum Bilimleri Yüksek Etüdleri Mektebi'nde Alexandre Bennigsen "Sovyetler Birliğinde Türk Ulusları" konulu; Nicoara Beldiceanu da paleografi ve ön Osmanlılar tarihi üzerine ders vermektedir.

Bu yüksek öğretim merkezleri etrafında Üniversiteler ve Centre National de la Recherche Scientifique'in malî ve maddî yardımıyla araştırma ekipleri kuruldu, ayrıca bunlardan başka birçok araştırma ekibi çalışmalarını sürdürmektedir.

Paris araştırma ekiplerinden birinin yöneticisi olan Louis Bazin, Yüksek Asya ile Orta Asya'nın İslâm öncesi Türk âlemi ve Türk yazıtları ile ilgili çalışmalar yönetti ve araştırmalarda bulundu. Bu etüdlerin sonuçlarını İslâm öncesi Türk dünyası bilimi için esas teşkil eden "Eskiçağ ve Ortaçağ Türk Takvimleri" adlı doktora tezinde ortaya koymakta; tarihsel düşünceler, gereken açıklamalara kavuşurken yazıtsal metinlerin sarıh tarih saptamaları gerçekleşmektedir. Bazin'in çalışmalarının diğer bir kısmı, tarihi ve mukayeseli dilbilimi çalışmaları ile ilgilidir: Sözlüğün tarihi, Türkçe gurubunun konuşulan dilleri üzerine araştırmalar, v.s. Bu alanda Jacqueline Baraji'nin "Les relations Spatiels en turc Contemporain Etude Sèmantique" adlı kitabından da bahsetmek gerekir. James Hamilton'a gelince, o eskiden Paul Pelliot tarafından getirilmiş Toueng Hang vesikalarını düzenli olarak yayınlayıp, Uygur metinlerinin araştırılmasında uzmanlaştı. Eski Türk dilleri bilgisine Çin diliyle ilgili bilgileri ekleyip, bu metinlerin derin eleştirisel bir incelemesini gerçekleştirebildi. Slav dilleri uzmanı ve Türkolog Guy İmart'ın Kırgız dili üzerine yapmış olduğu filolojik ve dilbilimsel çalışmalar, doktora tezinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Remy Dor'a gelince, o Pamir'deki Afganlı Kırgızların özgün geleneklerini incelemektedir. Selçuklu

heykelciliği hakkındaki tümleyici araştırmayı Orta Asya, sonra Anadolu Türk Uluslarının dini gelenekleri ile ilgili araştırmasına ekleyen Jean Paul Roux önemli çalışmalar vermektedir. Jean - Louis Bacquè - Grammont, Osmanlı Seferi münasebetleri üzerine yaptığı çalışmalardan başka, Çağatay metinlerini inceledi, yayınladı ve Birinci Selim'in Mısır ve Suriye seferleri ile ilgilendi.

Diğer bir alanda, Türk folkloru ve sözlü edebiyatın büyük uzmanı olan Pertev Naili Boratav'ın çalışmaları, Michèle Nicolas'nın Türk gelenekleri üzerine çalışmaları, Türkiye'de balıklar ve balık avı üzerine incelemeleri, Altan Gökalp'in Anadolu Çepnileri üzerine yapmış olduğu ethno sosyolojik çalışmaları da bu arada hatırlatmak gerekir.

Paris'te aynı zamanda Selçuklu ve ön Osmanlı tarihi üzerine araştırmalar Claude Cahen ile Nicoara ve Irène Beldiceanu tarafından yürütülmektedir. Bu devrin içtimaî, idarî, iktisadî ve kültürel yönleri zekice incelemelere fırsat yarattılar ve on beşinci yüzyılın son on yılında Osmanlı devleti ile Batı Devletleri arasında münasebetlere ışık tutan Cem Sultan'la ilgili bir tez, genç bir Türkolog, Nicolas Cetni tarafından savunuldu. On altıncı yüzyılda Birinci Selim ve Şah İsmail zamanındaki Türk ve İran ilişkileri, Jean - Louis Bacqué Grammont'nun çalışmalarına konu oldu. Onun tezi bu ilişkilerin siyasî ve dinî özelliklerini aydınlatıyor. Christiane Villain Gandom on altıncı yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuna ait Venedik vesikalarını inceliyor, Michel Lesure da İnebahtı savaşı üzerine belgelere dayalı bir kitap yayınladı.

Diğer bir ekibin, Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemercier Quelquejay idaresindeki araştırmaların iki istikameti var: Birisi, Gilles Veinstein ve Mihnea Berindei'nin çalışmaları ile on yedinci ve on sekizinci asırda Osmanlı İmparatorluğunun Tuna vilayetlerinin incelemesi; öteki, on altıncı asırdan itibaren şimdiki Sovyetler Birliği coğrafi sınırları içinde kalan Türk uluslarının tarihidir.

Daha yakın zamanlara ait, on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başlangıcında, Osmanlı devletinin siyasî ve sosyal hayatı üzerine Paul Dumont'nun araştırmaları ve aynı zaman için Türk milliyetçi hareketleri üzerine (Özellikle Yusuf Akçura hakkındaki tezi) François Georjeon araştırmalarını bildirmelidir.

Türk dünyası coğrafyası ile ilgili çalışmaları Xavier de Planhol yönetir. Nancy Üniversitesinde Marcel Bazin aynı konuda araştırmalar yapar.

Strasbourg Üniversitesinde Selçuklu ve ön Osmanlı Ortaçağ Türk edebiyatı ile ilgilenen Irène Melikoff, Ortaçağ ve Yeniçağda Anadolu'daki Alevî çevreleri inceliyor.

“Intérêt et Imperialisme Français dans l'Empire Ottoman 1895-1914 - Osmanlı İmparatorluğunda Fransız çıkarları ve Emperyalizmi) adlı büyük bir tez yazmış olan ve Osmanlı devletinin son yıllarının iktisadi tarihinde uzmanlaşmış olan Jacques Thobie, Reunes Üniversitesinde bu konularla ilgili olan araştırmacıların bir gurubunu idare eder.

Aix en Provence Üniversitesinde, yönetiminde bulunan Groupe de Recherches et d'Etudes sur le proche orient tesis edildi. Osmanlı İmparatorluğunun Arap vilayetleri tarihi (esasen Mısır ve Suriye), Osmanlı devrinde müslüman şehirleri (Kahire, Şam, Haleb, Tunus, Cezayir), on altıncı asırdan ondokuzuncu asra kadar Kuzey Afrika ile Yakın Doğu münasebetleri, taşra ve belediye kurumları, on sekizinci ve on dokuzuncu asırlarda Doğu Akdeniz'de salgınlar; Türk kitabeleri (Kahire, Şam) ve sonra da Tunus'daki ve Kahire'deki saraylar ile evlerin mimarlığı, bu ekibin araştırma alanlarıdır. G. R. E. P. O. himayesiyle Kahire'deki saraylar ve evler hakkında dört cilt (Memlûk ve Osmanlı devirlerine ait) neşredildi. Bir sentez cildi olan Memlûk devrinde Kahire şehri tarihi de bu sene bir kitap olarak çıktı; bir kaç hafta sonra, ikinci cilt - Osmanlı devri - çıkacak. Diğer kitaplar neşredilmişti. “John Ninet'nin Mısır mektupları”, “1848'den 1914'e kadar Osmanlı İmparatorluğunda Cezayirli ve Tunuslular” “Meliopolis şehri” ve on dokuzuncu asırda Mısır üzerine bir *Colloque*'un tebliğleri de neşredilmişti.

Fransa'da Türkoloji etüdlerinin incelenmesi şu önemli çizgileri ortaya çıkarır. İslam öncesi Türk âlemi, on dördüncü asırdan on sekizinci asra kadar Osmanlı İmparatorluğunun tarihi, sözlü edebiyat, dinî edebiyat. Tabii bu alanlarda çalışmalar devam edecektir. Louis Bazin ve ekibinin programında, dilbilimsel ve tarihsel bakımdan İslam öncesi Türk metinlerinin incelenmesi vardır; diğer yandan çağdaş Türk âleminin ethnolinguistik ve toplum bilim araştırmaları da bu programın kapsamına girer.

Nicoara ve Irène Beldiceanu, Jean - Louis Bacqué - Grammont ve Gilles Veinstein, Anadolu ve Rumeli vilayetlerinde siyasi, idari, kurumsal tarih konularında değerli araştırmacılarıdır. Arşiv vesika-

larının incelenmesi ve tercümesine özellikle dayanan araştırma tasarıları, geçmiş ve şimdiki çalışmalarının devamını teşkil ederler. Bu araştırmalar iktisadî ve içtimaî tarihine, özellikle toprak meselelerine dayanır.

Irène Mélikoff ve Strasbourg'daki araştırmacıların çalışmaları, dinsel tarih ve edebiyat alanındadır. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Yunan ortodoks çevreleri ile Türk müslüman çevreleri arasında münasebetler üzerine Michel Balivet özel bir araştırma sürdürüyor.

Aix en Provence'daki ekip, on altıncı asırdan on dokuzuncu asra kadar Osmanlı devletinin Arap vilâyetlerinin tarih ve medeniyetini kapsayan ortak çalışmalarını bir ilgi merkezi ertafında düzene koyar: Kuzey Afrika ile Yakın Doğu mukayeseli tetkikleri. Şu tetkikler, bu vilâyetlerin idarî, dinî, siyasî ve insanî hayatını teşkil eden muhtelif unsurların, benzeşmelerin, uyumların ve değışikliklerin aydınlığa kavuşturulmasını istiyorlar. Bu tetkiklerin ilerlemesi ve mukayeseli çalışmaları, aşağıdaki araştırmalar ile ilgili olacak: Vilâyetlerin tesisleri ve kanunnameleri, önemli şehirlerin idarî, iktisadî ve içtimaî sistemleri, dini hayatın ruhanî ve insanî unsurları (ulema, tarikat ve nüfuzları, dinî büyük merkezlerin rolü), vakıf vesikalarının mukayeseli incelemesi, Kuzey Afrika ve Yakın Doğu muhtelif memleketlerin mukayeseli konut mimarisi ve şehirlerin değışimi. Bu çok engin program, İstanbul, Şam, Kahire, Tunus ve Cezayir arşiv vesikaların; Şam, Kahire, ve Cezayir vakıf vesikaların; Kahire, Tunus ve Şam'daki Osmanlı devrine ait saraylar ve hususi evlerin incelemeleri üzerine dayanacak. Bu son program, Türk üniversite profesörleri ile temasta olan İstanbul'daki Anadolu Tetkikleri Fransız Enstitüsü'nde sürdürülen araştırma projelerin çerçevesinde Türkiye'de yer alacak.

Kurulmuş araştırma ekiplerine bağı olmayan Türkologların çalışmalarından, on dokuzuncu ve yirminci asırlarda Bosna ve daha geniş olarak Balkan Avrupa; müslümanların üzerine Alexandre Popovic'in çalışmaları; şark musikisi özellikle geleneksel Türk musikisi üzerine Jean Claude Chabrier'in çalışmaları belirtilmelidir. Türkoloji alanında Fransız araştırmalarının ileriye dönük bu kısa tablosu, oryantalist gelenekle büyük bir devamlılık gösteriyor. Ama bununla birlikte mühim boşluklar da ihtiva ediyor: En önemli noktalar Albert Gabriel'in başlattığı Türk ve Osmanlı Sanat Tarihi ve Arkeolojisi ile

ilgili araştırmalar, çağdaş Türkiye ile ilgili iktisadî, siyasal, toplum bilimsel, demografik çalışmalar ve klâsik Osmanlı edebiyatı alanında göze çarpar.

Fransız Türkologlarının etkisiyle, Tunuslu ve Cezayirli genç araştırmacılar, memleketlerinde Osmanlı devrine ait Arap ve Türk arşivlerinin incelenmesine başladılar. İlk neticeler umut uyandırdı. Artık karanlık bir devrin tarihini aydınlatabilecek yeni bir ışık getiren belgeleri bekleyebiliriz.

İkinci Uluslararası Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi kongresinin Temmuz 1980'de Strasbourg'da toplandığını ve kongre tebliğlerinin basımda olduğunu bu arada belirtmek isterim.

Fransız Türkologları tarafından tesis edilmiş Association pour le Développement des Etudes Turques ve Strasbourg Üniversitesi'nin Türk Tetkikleri Enstitüsü tarafından yayınlanan Turcica dergisinin yeri ve rolünden bahsetmeden geçemeyiz. Irène Mélikoff, Jean-Louis Bacqué Grammont ve Paul Dumont'un gayretleri sayesinde, Türkiyat ve şarkiyat yayınları arasında imrenilecek bir yer işgal ediyor; bütün ulusların Türkologlarına açık bu dergi her sene bir cilt, arasıra iki cilt neşreder; en son çıkmış olan on dördüncü cildi (1982)'dir. Yedinci cilt (1975) Fransız canlı Türkologların çalışmalarının hemen hemen eksiksiz bir bibliyografyasını ihtiva eder; arkadan gelen ciltlerde diğer memleketlerin Türkologlarının çalışma listesi yapılmıştır.

Yayıncılık alanında İstanbul Fransız Enstitüsü koleksiyonlarında bir çok Türkoloji kitabının yayını desteklendi; özellikle, Profesör Ömer Lütfi Barkan ile sıkı ve dostça münasebetlerde bulunan Fransız Türkologları, onun hatırasına 1980'de bir kitap neşrettiler. Fransa'da Publications Orientalists de France, Publications Universitaires de Lille Association Pour la Diffusion de la Pensée Française ve diğer yayınevleri çok defa, Centre National de la Recherche Scientifique yardımıyla Fransız Türkologları tarafından yazılmış bir çok kitap neşrettiler.

1981'de Ankara'da yeni Türkiye'nin kurucusunun yüzüncü doğum yıldönümü dolayısıyla Mustafa Kemal'in devrindeki Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkileri konu alan bir Fransız - Türk paneline Fransız Türkologları da katıldılar. Bu panelin tebliğleri *Cahiers de Turcica* (Turcica defterleri), koleksiyonunda yayınlandı.

Sunulan rapor ve projeler Türk ve Osmanlı âlemine ait Fransız incelemeleri ve araştırmalarının hayatiyetini gösteriyorlar. Üniversiteler ve Centre National de la Recherche Scientifique'den önemli destek alan araştırma ekipleri ve araştırmacılar bu kurumlardan gerek malî gerekse maddî yardım görmekte, çalışmalarını için imkânlar sağlanmakta, öğretim kadroları açılmaktadır.

Kısaca Fransa'da Türkoloji öğretim ve araştırmalarının sağlıklı bir yapıya sahip olduğunu, kendisini güzel günlerin beklediğini, eskiden olduğu gibi uluslararası alanda Türk incelemelerinin gelişmesine katkıda bulunacağını düşünebiliriz. Böylece Pavet de Courteille, Barbier de *Meynard* Paul Pelliot özellikle Jean Deny'nin bilimsel katkılarına borçlu olan günümüz Türkologları onların eserlerine devam edebileceklerdir; ayrıca burada, yeni nesli ile iftihar edebilecek tüm Türkoloji dünyasının kendisine borçlu olduğu Jean Deny'nin hatırasını saygı ile anarım.